

*Наталія Миколаївна Оніщенко,
завідувач відділу теорії держави і права
Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України,
доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України,
Заслужений юрист України*

СВОБОДА, РІВНІСТЬ, ГІДНІСТЬ ОСОБИ ЯК КРИТЕРІЇ (ЧИННИКИ) ЗАКОНОДАВЧОГО ПРОГРЕСУ

У ст. 1 Загальної Декларації прав людини зазначено, що «всі люди народжуються вільними і рівними в своїй гідності і правах». Саме питання «рівності», яке було предметом багатьох наукових дискусій і полеміки, може розглядатися з багатьох точок зору. Принаймні у нашому суспільстві сьогодні найважливішими його вимірами є: 1) хоча б відносна рівність матеріальних благ в умовах існування, тобто «економічна рівність»; 2) рівність усіх перед законом, рівність в процедурах, тобто «юридична рівність». Якщо застосувати для ілюстрації вищенаведеного «спортивну термінологію», то юридична рівність може характеризуватися як стартова або, як рівність на старті, а економічна як така, що досягається протягом конкретного часу, на певній дистанції, у відповідних просторово-часових характеристиках.

На наш погляд, юридична рівність в першу чергу пов'язана з ефективністю законодавства. Серед багатьох ракурсів, форматів, аспектів розгляду зазначеної проблематики нам би хотілося виокремити таку, що присвячена престижу діючого законодавства.

У даній науковій статті увага зосереджена на авторитеті (авторитетності) такого соціального феномену (явища) як діюче законодавство держави. Безумовно, зазначена проблематика вказує на сутнісну, іманентно властиву явищу характеристику, а саме його ефективність. Жодне явище не може підтримуватися, поважатися, цінуватися в суспільстві, якщо не виконує належним чином властивих йому функцій та суспільних завдань [7, с. 9-23]. Втім «ефективність» та «авторитетність» того чи іншого інституту не є тотожними, співпадаючими, а є такими, що впливають та взаємообумовлюють одне одного. Використовуючи філософський, науковий арсенал можна визначити взаємозалежність «ефективності» та «авторитетності» у форматі причинно-наслідкових зв'язків, де причиною виступає ефективність того чи іншого феномену, а наслідком — його авторитет, авторитетність, визнання у суспільстві. Проте, слід зазначити, що «погане» з точки зору пересічного громадянина або певного соціального прошарку законодавство може не виконуватися. Акцентується саме на психологічній складовій — відповідному сприйнятті, повазі до чинних нормативно-правових актів у суспільстві. Тихомиров Ю. зазначає, що розуміння наслідків правових актів є неоднозначним, оскільки процес їх дії є не однолінійним, а комплексним. Мається на увазі соціально-психологічні (поведінкові), юридичні, компетенційні, ресурсні й інші засоби, які належить використовувати повністю і послідовно [11, с. 143].

Декілька слів про дефініцію ефективності законодавства. Якщо підсумувати різні існуючі підходи, то в цілому найбільш поширеним визначенням ефективності законодавства, норм права є співвідношення між фактичним результатом дії законодавства й тими соціальними цілями, для досягнення яких це законодавство було прийняте [3, с. 4].

Аналогічна думка висловлюється в працях багатьох відомих учених [9; 6; 5; 14; 10; 12], підкреслюється в аналізі ефективності застосування законодавства, в моніторингових заходах, спрямованих на виявлення та усунення вад ефективності його застосування.

Використовуючи словниковий матеріал спробуємо визначитися з трактуванням, тлумаченням термінів «авторитет», «авторитетність». Авторитет — загальновизнане значення, вплив, поважність (особи, організації, колективу, теорії та ін.). Авторитетний — той, що заслуговує повної довіри [1, с. 8]. Майже аналогічні визначення наведені в інших словникових виданнях [4; 2].

Хотілося б навести декілька міркувань або зауважень з наукової точки зору (доктринальної позиції) в означеному контексті. Мова йде про диференціацію права, його специфікацію та боротьбу з узурпацією прав людини (реальні процеси теоретичного гатунку та спрямування, що можуть на практиці сприяти утвердженню рівності, гідності та справедливості в суспільстві).

Право цивілізованого суспільства повинно бути диференційованим, що означає правомірне полегшення статусу окремих категорій громадян, які на це заслуговують, в рамках діючого законодавства України. Слід наголосити на необхідності ретельно розробленої та дієвої системи пільг, де чітко були б визначені категорії пільговиків, їх права, статус. Ця система повинна пройти «іспит» громадського обговорення і схвалення, щоб не стимулювати ситуації гострих соціальних конфліктів (пам'ятаємо нещодавні події виступів «афганців», «чорнобильців» тощо).

Підвищеної уваги заслуговує проблема вдосконалення правового регулювання відносин, пов'язаних із так званою «специфікацією» прав (конкретизовані права окремої соціальної групи, прошарку, суб'єктів відповідного віку тощо), що має спрямовуватися сьогодні на:

- удосконалення законодавчої бази щодо молодіжних громадських організацій (особливу увагу присвятити припартійним молодіжним об'єднанням);
- удосконалення системи гарантій прав учнівської та студентської молоді в освітній сфері як то: системи ЗНО та вступу у вищі навчальні заклади України; правової регламентації процесу навчання без відриву від виробництва (заочна форма навчання), що забезпечить рівність доступу всіх бажаючих до вищої освіти;
- розроблення норм законодавства щодо зменшення корупційних ризиків під час вступної та випускної кампаній;
- забезпечення незалежності ЗНО від політичних та корпоративних інтересів;
- удосконалення системи гарантій забезпечення прав дитини в Україні: а) посилення відповідальності за будь-які насильницькі дії щодо дитини та її експлуатацію; б) особлива увага повинна приділятися поліпшенню умов утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування;
- підвищення ефективності законодавства щодо регулювання гендерних відносин в Україні. Вчені пропонують розробити та прийняти найближчим часом нову Державну програму з впровадження гендерних відносин.

Цікавим, резонансним в суспільстві є й обговорення деяких інших нормативно-правових актів. Зокрема проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законів України (щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у сфері праці)» (далі — проект Закону).

Пунктом 1 проекту Закону пропонується внести зміни до ст. 22 Кодексу законів про працю України і зокрема визначити, що забороняється будь-яка дискримінація у сфері праці за ознакою сексуальної орієнтації.

Вважаємо за недоцільне внесення ознаки «сексуальної орієнтації» до критеріїв дискримінації особи у сфері праці, виходячи з наступного.

Відповідно до ст. 24 Закону України «Про загальну середню освіту» педагогічним працівником повинна бути особа з високими моральними якостями, яка має відповідну педагогічну освіту, належний рівень професійної підготовки, здійснює педагогічну діяльність, забезпечує результативність та якість своєї роботи, фізичний та психічний стан здоров'я якої дозволяє виконувати професійні обов'язки в навчальних закладах системи загальної середньої освіти.

Крім цього, відповідно до ст. 5 Закону України «Про державну службу» до обов'язків державних службовців етичного характеру належить зокрема обов'язок не допускати дій і вчинків, які можуть зашкодити інтересам державної служби чи негативно вплинути на репутацію державного службовця. З урахуванням визначення в законодавстві основних правил етики поведінки державного службовця, ст. 14 Закону України «Про державну службу» встановлені особливості дисциплінарної відповідальності державних службовців, які полягають зокрема в тому, що дисциплінарні стягнення застосовуються до державного службовця за вчинок, який порочить його як державного службовця або дискредитує державний орган, в якому він працює.

Отже, чинне законодавство України встановлює певні вимоги морального характеру до осіб, які виконують важливі громадські функції.

Також слід зазначити, що правові основи захисту суспільної моралі в Україні визначені в Законі «Про захист суспільної моралі». Згідно зі ст. 1 зазначеного Закону суспільна мораль — це система етичних

норм, правил поведінки, що склалися у суспільстві на основі традиційних духовних і культурних цінностей, уявлень про добро, честь, гідність, громадський обов'язок, совість, справедливість. У цьому аспекті потрібно зауважити, що відповідно до громадської думки, традиційних моральних уявлень українського суспільства особи нетрадиційної сексуальної орієнтації не можуть відповідати критерію «особа з високими моральними якостями».

Рецепція (запозичення) положень із законодавства різних правових систем сучасності, що відтворюють інші трактування в цьому аспекті та їх механічне застосування наврядчи сьогодні сприятимуть підвищенню авторитетності законодавства в цілому.

Як уже зазначалося, сьогодні як ніколи авторитет права в суспільстві пов'язаний з утвердженням принципу рівності всіх перед законом, тобто рівності в процедурах.

Юридична рівність насамперед пов'язана з ефективністю законодавства і означає відсутність будь-якої дискримінації. Принцип відсутності дискримінації — це не тільки рівність у певних сферах життєдіяльності, а й критерій, за якими ця рівність може бути досягнута. Не може бути привілеїв за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками. Рівність прав і свобод є відтворенням справедливості як ціннісної категорії, що виробляється в суспільстві у відповідності зі сформованими уявленнями про мораль і форми поведінки [13, с. 4-5].

Ст. 3 Конституції України встановлює, що людина є найвищою соціальною цінністю. Це, на наш погляд, відображає аксіологічний підхід до людини, її прав і свобод, честі та гідності, безпеки існування та життєдіяльності. Втім на сьогодні можна констатувати, що це конституційне положення є здебільшого або цілком декларативним.

На наш погляд, авторитет законодавства значно зріс би в суспільстві і громадській думці, якщо найближчим часом була б удосконалена на законодавчому рівні юридична відповідальність держави перед особою.

Слід зазначити, що про певні зрушення в цьому аспекті, особливо в доктрині, можна сьогодні вже вести мову. Про це свідчать останні конференції, окремі монографічні видання [8], методологічні семінари, «круглі» столи та симпозиуми. Що ж стосується юридичної та соціальної відповідальності бізнесу (а без цього говорити про рівність, свободу та гідність безглуздо), то ця долезна проблема не тільки не відображається сучасним законодавством, але й не розроблена навіть в національній правовій доктрині.

Хоча існує нагальна потреба в розробці не тільки загальних засад цієї відповідальності в національному, а й в наднаціональному аспектах. До того слід нагадати, що в англосаксонській правовій системі ще 150 років тому виникло так зване кримінальне корпоративне право. Сьогодні ж в Євросоюзі окремі вчені, політики та посадовці наголошують на відсутності відповідальності транснаціональних корпорацій. Проте можна констатувати відсутність не тільки юридичної, але й соціальної відповідальності бізнесу перед суспільством.

Відповідно до сучасного розвитку правової системи України боротьба з дискримінацією прав людини повинна включати:

- забезпечення стабільності конституційних гарантій прав людини і засадничих свобод;
- подальше проведення реформування судової системи та кримінальної юстиції;
- узгодження норм Податкового кодексу України з чинними нормативно-правовими актами у контексті захисту прав і свобод особи та громадянина;
- окрема увага повинна бути приділена впровадженню законодавства у сфері доступу до публічної інформації, громадського радіомовлення, подолання зловживань у медійній сфері (забезпечення демократії у сфері свободи слова, у цьому зв'язку — вдосконалення функцій Громадської гуманітарної ради);
- окремим вектором юридичної практики має стати вдосконалення норм законодавства щодо діяльності громадських організацій;
- негайної уваги потребує перегляд законодавства та юридичної практики щодо захисту суспільної моралі;
- з метою реалізації конституційного права на працю найближчим часом слід приділити належну увагу вдосконаленню норм проекту нового Трудового кодексу України в контексті європейського правового досвіду;
- терміново мірою вважати запровадження посад омбудсманів зі спеціальною компетенцією.

Свобода, рівність, честь, гідність — найкращі «орієнтири» демократичного становища особи в су-

часному суспільстві. Юридичні критерії, що свідчать про більшу або меншу насиченість цих категорій, їх повноту та розвиток згідно європейських стандартів, повинні бути постійно в центрі уваги, «справою» честі науковців та юристів-практиків, запорукою успішного діалогу між державою, владою, суспільством і особою.

Використані джерела:

1. *Великий тлумачний словник сучасної української мови* (з дод. і доп.) / [уклад. і голова ред. В.Т. Бусел]. — К.; Ірпін: ВТФ «Перун», 2005. — 1728 с.
2. *Даль В.И.* Толковый словарь русского языка. Современная версия / В.И. Даль. — М.: Эксмо, 2007. — 640 с.
3. *Законодавство: проблеми ефективності* / [під ред. В.Б. Авер'янова]. — К.: Наукова думка, 1995. — 231 с.
4. *Иллюстрированный энциклопедический словарь* Ф.А. Брокгауза и И.А. Эфрона. Современная версия. — М.: Эксмо, 2009. — 960 с.
5. *Керимов Д.А.* Философские проблемы права / Д.А. Керимов. — М.: Мысль, 1972. — 472 с.
6. *Лазарев В.В.* Эффективность правоприменительных актов / В.В. Лазарев. — Казань: Изд-во Казанского ун-та, 1975. — 206 с.
7. *Оніщенко Н.М.* Соціальний вимір правової системи: реалії та перспективи: [монографія] / Н.М. Оніщенко, Н.М. Пархоменко; [за заг. ред. Ю.С. Шемшученка]. — К.: Юридична думка, 2011. — 176 с.
8. *Институт юридической ответственности в демократических правовых системах* / [за ред. Ю.С. Шемшученка]. — К.: Юридична думка, 2008. — 216 с.
9. *Рабинович П.М.* Проблемы теории законности развитого социализма / П.М. Рабинович. — Львов: Изд-во Львовского ун-та, 1979. — 203 с.
10. *Сабо И.* Основы теории права / И. Сабо; [пер. с венг.]; [под ред. В.А. Туманова]. — М.: Прогресс, 1974. — 269 с.
11. *Тихомиров Ю.А.* Последствия правовых актов: оценка и коррекция / Ю.А. Тихомиров // Вопросы государственного и муниципального управления. — 2010. — № 3. — С. 140-148.
12. *Шаргородский М.Д.* Наказание, его цели и эффективность / М.Д. Шаргородский. — Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1973. — 160 с.
13. *Шемшученко Ю.С.* Передмова / Ю.С. Шемшученко // Проблеми реалізації прав і свобод людини та громадянина в Україні / [за ред. Н.М. Оніщенко, О.В. Зайчука]. — К.: Юридична думка, 2007. — С. 4-5.
14. *Явич Л.С.* Эффективность действия правовой нормы / Л.С. Явич // Советское государство и право. — 1979. — № 3. — С. 40-45.

Оніщенко Н. М. Свобода, рівність, гідність особи як критерії (чинники) законодавчого прогресу.

У статті запропоновано не тільки теоретичне осмислення категорій «свобода», «рівність», «гідність» особи, а й наведені міркування щодо покращення на практиці цих доленосних вимірів якості нашого життя. У згаданому контексті запропоновані ознаки цивілізованого розвитку права: а) диференціація; б) специфікація; в) боротьба з проявами правової дискримінації. Зокрема на прикладі останньої продемонстровані відмінності між дійсною демократизацією всіх векторів нашого життя та процесами, які можна задекларувати як фальш-старту в науці та юридичній практиці.

Ключові слова: свобода та рівність, економічна рівність, процедурна (юридична) рівність, ефективність законодавства, авторитет законодавства, диференціація права, специфікація права, дискримінація в праві.

Онищенко Н. Н. Свобода, равенство, достоинство личности как критерии (факторы) законодательного прогресса.

В статье предложены не только теоретическое осмысление категорий «свобода», «равенство», «достоинство» личности, но и приведены рассуждения по улучшению на практике этих судьбоносных измерений качества нашей жизни. В указанном контексте предложены признаки цивилизованного развития права: а) дифференциация; б) спецификация; в) борьба с проявлениями правовой дискриминации. В частности, на примере последней продемонстрированы различия между действительной демократизацией всех векторов нашей жизни и процессами, которые можно задекларировать как фальш-старты в науке и юридической практике.

Ключевые слова: свобода и равенство, экономическое равенство, процедурное (юридическое) равенство, эффективность законодательства, авторитет законодательства, дифференциация права, спецификация права, дискриминация в праве.

Onishchenko N. Freedom, equality and dignity of the person as the criteria (factors) of the legislative progress.

This article suggests not only a theoretical understanding of the category of «freedom», «equality», «dignity» of a person, but also adduces reasoning to improve these crucial measures of quality of life in practice. The signs of civilized development of rights are offered in this context: a) differentiation b) specification, and c) the struggle against manifestations of legal discrimination. In particular, the difference between the real democratization of all the vectors of life and processes that can be declared as false starts in the science and practice of law are used as the example.

Key words: freedom and equality, economic equality, procedural (legal) equality, the effectiveness of legislation, the authority of the legislation, the differentiation of rights, the right specification, discrimination in law.